

МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМ YOSHDAGI BOLALARDA MULOQOT TURLARI

Vaxabova Gulshan Vafiqul qizi

*Urganch davlat universiteti pedagogika va psixologiya kafedrasi
1- bosqich doktaranti*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola bolalarga muloqot va muomila madaniyatini shakllantirish, rivojlantirish haqida. Bolaning kichik yoshlardan boshlab oilada muloqot va muomila kunlikmasini shakllantirish usullar haqida bayon etilgan. Oilada muloqot va muomila madaniyatini shakllantirishda ota onaning o'rnini va vazifalari bayon etilgan. Maqola MTT pedagoglari va ota-onalar uchun mo'ljallangan.

Olimlarning ta'kidlashlaricha bola psixologik jihatdan me'yorida rivojlanishi uchun ona uni kun davomida kamida 30-35 marotaba qo'lga olishi kerak ekan. Shuni aytish joizki, aynan onaning bolaga qo'l tekizib turishiga bo'lgan ehtiyoj butun umr davomida saqlanib qoladi va tarbiya vositalaridan biri sifatida ehtirol etiladi. Mutaxassislar vaqti - vaqti bilan bolaning boshini silash yoki yelkasidan qoqib qo'yish u bilan bo'ladigan ishonchli muloqotni ta'minlab turuvchi vosita ekanligini ehtirol etishadi. Millatimizda bu tajriba azaldan ma'lum bo'lgan, keksa avlod vakillari bo'lgan otaxonlarimiz, ayniqsa buvijonlarimiz farzand bilan muloqotda albatta bu qoidaga amal qilishgan. Bola predmetlarga bo'lgan qiziqishini avvalo kattalarga murojaati orqali bildiradi. Kerakli yordamni nutqni qo'llash orqali oladi. Bu yerda kattalar bolaga qanday talablar qo'yishlari muhim o'rin tutadi. Kattalar agar bola bilan kam muloqotda bo'lsalar, uning nutqi rivojlanishdan orqada qolishi mumkin. Muloqotga bo'lgan ehtiyoj bolada o'z-o'zidan rivojlanmaydi, balki predmet faoliyati bo'yicha kattalarning muloqoti orqali o'sadi. Kattalar tomonidan bo'ladigan to'g'ri muloqot chaqaloqda muloqotga bo'lgan ehtiyojni shakllantiradi. Bolaning muloqoti reaktiv (passiv) yoki aktiv (faol) shaklda bo'ladi. Bolaning kattalar bilan qiladigan muloqoti dastlab kattalarning yuziga va ko'zlariga qarashdan boshlanadi. Bir yarim-ikki oylikda bola kattalarning jilmayishiga o'zining kulgusi bilan javob qaytaradi. Ilk bolalik davrida nutqning rivojlanishi ikki xil yo'l orqali amalga oshiriladi: kattalar nutqini tushunishi hamda bolaning shaxsiy faol nutqi shakllanishi orqali. Bola bilan onaning muloqoti faqatgina so'zlar bilan emas, balki mimika, imo-ishora, pantomimika, ohang va vaziyat kabilar orqali amalga oshiriladi. Bular harakatga signal bo'lib xizmat qiladi. Bola 3 yoshgacha atrofidagi narsalarni ushlab ko'rib, og'ziga solib, ochib o'rgansa, unda nutq paydo bo'lgandan keyin bilimlarni egallash jarayoni yanada.

Bog'cha yoshidagi bolalar shaxsining shakllanishiga ko'ra, bu davrni uch bosqichga ajratish mumkin: birinchi davr — bu 3—4 yosh oralig'ida bo'lib, bola emotsional jihatdan o'z-o'zini boshqarishning mustahkamlanishi bilan bog'liqdir; ikkinchi davr — bu 4—5 yoshni tashkil qilib axloqiy o'z-o'zini boshqarish; uchinchi davr esa shaxsiy ishchanlik va tadbirkorlik xususiyatining shakllanishi bilan xarakterlanadi. Maktabgacha yosh davridagi bolalarning kattalar bilan muloqoti ularda nutqning rivojlanishi hisobiga chuqurlashadi. M.I. Lisin maktabgacha yoshdagi

bolani kattalar bilan mulqotining vaziyatdan tashqari xarakterinitalab, uning 2 shaklini ko'rsatgan. Bola 3—4 yoshga to'lganida hamkorliko'rnigamuloqotning bilish shakli shakllanadi. Vaziyatdan tashqari bilish mulqoti shakllanadi. Mulqotning bu shaklida yetakchi motiv — bilishdir. Bunda kattalar bilanhamkorlikqilibtevarak-atrof bilan tanishadi, kattalar bilan «nazariy hamkorlik» jarayoni amalgaoshadi. Bola hayvonlar, narsalar, planetalar, nimadan yasalganligi haqida juda ko'p«Nimauchun?»degan savollar beradi. Kattalar bola tomonidan bilim manbayi sifatida idrokqilinadi, savollariga va o'ziga jiddiy munosabatda bo'lishni, hurmatni talab qiladi. Buehtiyojningmuhimligi shundaki, bu yoshdagi bolalarga xos bo'lgan tez xafa bo'luvchanlikdanamoyonbo'ladi. Bola 6—7 yoshga to'lganda mulqotning oliy shakli —vaziyatdantashqari shaxsiymulqotga o'tiladi. Bunda bola kattalarga oila haqida, qayerda ishlashi, nimaishqilishihaqida savollar bera boshlaydi. Endi kattalar bola uchun ijtimoiy bilish manbayi sifatidanamoyon bo'ladi. Bolaning kattalar bilan mulqoti hamdardlik, o'zaro bir-birini tushunish, qarashlarning umumiyiligiga intilish kabilar bilan chuqurlashadi. Uchyoshdaboladatengdoshlari bilan mulqotda emotsiyalar, ifodali qarashlardan foydalanadi. 3—4yoshlibolauchun tengdoshi birgalikdagi amaliy faoliyatning ishtirokchisiga aylanadi, uningindividualxarakterologik xislatlarini sherigi payqamaydi. 4 yoshda tengdoshi mulqot sherigigaaylanadi. 4—5 yoshda sherigini o'zi bilan teng mavjudot sifatida ko'ribo'zini ubilantaqqoslaydi. 5—7 yoshga kelib tengdoshi bolaning ko'z o'ngida individuallikkaaylanadi, ubola uchun muhim suhbatdoshga aylanadi, mulqotning ko'pchilik ko'rsatkichlari bo'yichakattalardan o'zib ketadi. Bola o'zini va tengdoshini bir butun shaxs sifatidaidrokqiladi, unga shaxsiy munosabat bildiradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda mulqotning turli shakllari mavjud bo'lib, ular asosan bolaning rivojlanish darajasi, ijtimoiy tajribasi va muhitiga bog'liq. Quyida maktabgacha yoshdagi bolalarda uchraydigan asosiy mulqot turlari keltirilgan:

1. Verbal mulqot (So'zlashuv mulqoti):

Og'zaki nutq: Bola so'zlar, jumlar va hikoyalar orqali o'z fikrlarini ifoda etadi. Bu mulqot turi bolaning so'z boyligi, grammatik ko'nikmalari va nutq rivojlanish darajasiga bog'liq.

Savol-javob: Bolalar ko'p savol beradilar va javob olishga intiladilar, bu ularning o'rganish va tushunish jarayonining bir qismi.

2. Noverbal mulqot:

Mimika va jestlar: Bolalar yuz ifodalari, qo'l harakatlari va tana tilidan foydalanib o'z his-tuyg'ularini va istaklarini ifoda etadilar.

Ko'z bilan mulqot: Bola ko'z orqali aloqa o'rnatadi va bu orqali atrofidagi odamlar bilan bog'lanadi.

3. O'yinqaroq mulqot:

Rol o'yinlari: Bolalar turli rollarni o'ynash orqali mulqot qiladilar, bu ularning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Konstruktor va ijodiy o'yinlar: Turli qurilmalar, konstruktorlar va rasm chizish kabi faoliyatlar orqali bolalar o'zaro hamkorlik qiladilar va fikr almashadilar.

Ijtimoiy mulqot:

Do'stlar bilan o'ynash: Bolalar o'z tengdoshlari bilan o'ynash orqali muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Bu jarayonda ular o'zaro kelishish, muammolarni hal qilish va guruhda ishlashni o'rganadilar.

Kattalar bilan muloqot: Bola ota-ona, o'qituvchi va boshqa kattalar bilan muloqot qilish orqali o'rganadi va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiradi.

4.Musiqa va ritm orqali muloqot:

Qo'shiqlar va she'rlar: Bolalar qo'shiqlar kuylash va she'rlar aytish orqali muloqot qilishadi, bu ularning til ko'nikmalarini va ritm hissini rivojlantiradi.

Raqs va harakatlar: Raqs va turli ritmik harakatlar orqali bolalar o'z his-tuyg'ularini ifoda etadilar va boshqa bolalar bilan muloqot qiladilar.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda muloqotning bu turlari ular rivojlanishining ajralmas qismi bo'lib, bolaning jamiyatda faol va muvaffaqiyatli bo'lishiga katta ta'sir ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Mirziyoyev Sh. M. Buyuk kelajagimizni xalqimiz bilan birga quramiz. - Toshkent: O'zbekiston, 2017.
- 2.Mirziyoyev Sh. M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutqi. - Toshkent: O'zbekiston, 2016.
- 3.O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 yil, 6-son, 70-modda.
- 4.Vohidov. M. "Bolalar psixologiyasi" T.,1999.
- 5.Davletshin. M va boshqalar" Yosh va pedagogik psixologiya "T., 2002
- 6.Nishonova.Z ,Alimova.G "Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi" T.,2006
- 7.Shomaxmudova R.Sh., Mo`minova L.R. «Bog`cha va kichik maktab yoshidagi bolalar talaffuzidagi nuqsonlarni tuzatish». T., 2000 y.
- 8.Norboshyeva. M.O "Bolalar psixologiyasi" T., 2002
- 9.G'oziev E.G. Psixologiya Toshkent «Universitet» 1994
- 10.G'ozievE.G.Psixologiya.Toshkent,«O'zMU»,2002. G'oziev E. G. Tafakkur psixologiyasi. Toshkent. 2002
- 11.G'oziev E.G'. O'quvchilarda umumlashtirish usullarini shakllantirish va ularning aqliy taraqqiyoti. Toshkent. 2001.
- 12.G'oziyev E. Ontogenez psixologiyasi. Monografiya. - Toshkent: Noshir. 2011.